

# Llys a Llan

*Colofn sy'n crwydro ar hyd  
meysydd llên, crefydd a hanes  
yng Nghaerdydd a'r Fro*

## Yr Athro E. Wyn James



### Caethwasiaeth Jamaica, Bedyddwyr Hengoed a Solomon Nutry (Rhan 1)

Dechreuodd y fasnach mewn caethion du o ddifrif yn hanes Prydain yng nghanol yr 17eg ganrif gyda datblygu'r diwydiant siwgr yn ynysoedd y Caribî, ac yn arbennig ar ôl i Jamaica ddod i feddiant Prydain yn y 1650au.

Chwaraeodd nifer o Forganiaid Llanrhymni ran amlwg ym mywyd Jamaica yn y cyfnod cynnar hwnnw. Daeth Syr Edward Morgan, er enghraifft, yn ddirprwylywodraethwr Jamaica yn 1664. Bu ei fab-yng-nghyfraith, Robert Byndloss, yn brif ustus Jamaica, a daeth mab-yng-nghyfraith arall iddo, yr herwlongwr enwog Harri Morgan, yntau'n ddirprwy-lywodraethwr yr ynys yn 1674. 'Llanrumney' a 'Penkarne' oedd enwau dwy o blanhigfeydd Harri Morgan yn Jamaica, ac adeg ei farw yn 1688 roedd ganddo 131 o gaethion.

Yn ystod y 18fed ganrif daeth siwgr yn rhan hynod bwysig o'r economi; mor bwysig, fe ddywedir, ag y bu dur yn y 19eg ganrif ac olew yn yr 20fed ganrif. Roedd angen tair gwaith cymaint o gaethweision i drin y cynydu siwgr ag i drin cynydu eraill, a dyna ran o'r esboniad am y cynnydd mawr yn y fasnach mewn caethion du a welwyd wrth i'r 18fed ganrif fynd yn ei blaen. Erbyn y 1730au, Prydain oedd prif fasnachydd y byd mewn caethion croenddu, a chludwyd dros dair miliwn ohonynt, dan amodau erchyll, gan longau Prydeinig o Orllewin Affrica i'r Byd Newydd, y rhan fwyaf ohonynt i'r Caribî, cyn i Senedd Prydain ddileu'r fasnach yn 1807.

Dechreuodd yr ymgyrch i ddileu'r gaethfasnach fagu nerth yn y 1780au. Elfen bwysig yn yr ymgyrch honno oedd yr ymgais i berswadio pobl i ymwrthod â siwgr a oedd wedi ei gynhyrchu trwy lafur caethion, ac erbyn 1792 llwyddwyd i gael dros 300,000 o bobl Prydain i ymatal rhag defnyddio siwgr o'r Caribî. Un a fu ar flaen y gad yng Nghymru yn ceisio dwyn perswâd ar bobl i ymwrthod â chynnyrch 'Ynysoedd y Siwgr' oedd Morgan John Rhys (1760–1804), a aned ar fferm y Graddfa ger Llanbradach yng Nghwm Rhymni a'i fagu ymhlith y Bedyddwyr yn hen eglwys enwog Hengoed.

Cymeriad egnïol ac aflonydd oedd Morgan John Rhys a chanddo argyhoeddiadau radicalaidd ac efengylaidd cryf. Bu'n fyfyrwr yn Athrofa'r Bedyddwyr ym Mryste ac yn weinidog am gyfnod mewn eglwys Fedyddiedig ym Mhen-y-garn ger Pont-y-pŵl. Bu hefyd yn cenhadu yn Ffrainc adeg y Chwyldro, gan sefyll ar adfeilion y Bastille. Yna, yn 1794, ymfudodd i America, lle y parhaodd i ymgyrchu'n ddiplino yn erbyn caethwasanaeth.

Bryste oedd un o brif ganolfannau Prydain ar gyfer y fasnach mewn caethion, ond roedd hefyd rai yn y

ddinas a oedd yn ffyrnig yn erbyn y fasnach honno, gan gynnwys llywydd radicalaidd Athrofa'r Bedyddwyr (a Chymro o dras), Dr Caleb Evans (1737–91); ac ymddengys mai yn ystod ei gyfnod yn yr Athrofa ym Mryste yn 1786–87 y cafodd Morgan John Rhys ei danio â'r egwyddorion radicalaidd a fyddai'n llywio gweddill ei fywyd.

Un o gyfraniadau pwysig Morgan John Rhys i'r ymgyrch yn erbyn caethwasiaeth oedd y pamffledyn 16-tudalen a gyhoeddodd yn 1792 yn dwyn y teitl *Dioddefiadau miloedd lawer o ddynion duon, mewn caethiwed truenus yn Jamaica a lleoedd eraill; yn cael eu gosod at ystyriaeth ddifrifol y Cymry hawddgar, er mwyn ceisio eu hennill i adael suwgr, triagl, a rum*. Mae'n llyfryn sy'n gadarn ei strwythur, yn llifo'n rhwydd o ran ei arddull, ac yn nerthol ei ergydion.

Pwyslais y pamffledyn o'r dechrau'n deg yw bod caethiwed o bob math 'yn afresymol, yn anghyfiawn, a chwbl groes i natur'. Y mae hefyd, meddai, yn gwbl groes i'r grefydd Gristnogol, sy'n gorchymyn i bobl 'wneuthur i eraill fel yr ewyllysiem i eraill wneuthur i ninnau' – pwyslais cyffredin iawn yng ngweithiau'r diddymwyr.

Nodir ar y dechrau mai diben y llyfryn yw hysbysu'r Cymry uniaith o'r gost mewn dioddefiadau dynol a oedd y tu ôl i'r siwgr 'a arferir gennych' ac a gynhyrchwyd yn Jamaica, Barbados ac ynysoedd eraill yn y Caribî. Yna, yng nghorff y llyfryn, disgrifir y cam-drin a ddeuai i ran y bobl ddu. Darlunnir y gwerthu a'r prynu yn Affrica a'r fordaith hunllefus i'r Caribî, 'mewn aflendid a drewdod nad yw weddus i'w enwi'. Wedyn, disgrifir caledi diwrnod gwaith ac amodau byw truenus y caethion, cyn portreadu mewn termau graffig a chignoeth y cosbedigaethau cïaidd a ddeuai i'w rhan, a hynny am y peth lleiaf.

Âr pamffledyn yn ei flaen i danlinellu'r ffaith nad yw 'trigolion duon Affrica' yn waeth nag eraill o ddynol-ryw, o ran eu deall a'u cyneddfau, eu hymddygiad a'u serchiadau. Pam felly, gofynna Morgan John Rhys, 'y gwneir yr holl lanastra yma ar greaduriaid rhesymol Duw, a'n cyd-radd ninnau ymhob ystyr o bwys?' Yn unig, meddai, 'er mwyn cael dwylo ddigon i [...] godi a pharatoi siwgr i drigolion moethus Ewrop, ac yn enwedig trigolion Lloegr a Chymru'. Ni, felly, sy'n gyfrifol am ddiodefaint y caethion. Y mae 'gwraidd y ddrwg', meddai, gyda *chi* sy'n prynu ac yn bwyta siwgr.

Yn rhan ola'r pamffledyn, pwysleisia pa mor bwysig yw hi i'w ddarllenwyr wneud eu rhan, er mwyn bod 'yn rhydd oddi wrth waed, beth bynnag a wnelo eraill', ac mai eu dyletswydd yw cefnogi achos y caethion du, gan 'mai'r un Duw a wnaeth y bobl dduon a ninnau, mai'r un Tad o'r nef sydd i ni oll'; a therfyna drwy eu rhybuddio y bydd Duw yn galw gorthrymwyr i gyfrif yn

Nydd y Farn. Mae hwn yn llyfryn trefnus, bywiog a grymus; ac mae'r pwyslais ynddo ar ein cyfrifoldeb personol ni bob un i weithredu yn erbyn camarfer ac anghyfiawnder yn rhoi iddo dinc cyfoes iawn.

Chwaraeodd cerddi ran bwysig yn y gwaith o ddylanwadu ar y farn gyhoeddus yn ystod yr ymgyrch i ddileu'r fasnach mewn caethion, a gwelwn hyn yn achos Morgan John Rhys, oherwydd tua'r un adeg ag yr ymddangosodd y pamffledyn am 'ddioddefiadau miloedd lawer o ddynion duon', argraffwyd cân o'i waith gan yr un wasg (sef gwasg John Daniel yn Heol y Brenin, Caerfyrddin) yn dwyn y teitl *Achwynion dynion duon, mewn caethiwed truenus yn Ynysoedd y Suwgr*. Mae'n gerdd o ddeuddeg pennill wyth llinell. Fel pamffledi bach yr argraffwyd baledi fel arfer yn y cyfnod hwnnw, ond mae'r faled hon ar ffurf taflen faledol blyg-mawr – hynny yw, mae fel rhyw fath o boster.

Apêl yw'r gân gan y caethweision du yn y Caribî i'r 'Brutaniaid' ymwrthod â siwgr a gynhyrchwyd trwy eu llafur. Dyma (wedi diwygio'r orgraff) y ddau bennill agoriadol:

Gwrandewch, Frutaniaid mwynion,  
Achwynion dynion du,  
Sy'n goddef blin gaethiwed,  
Gwae ni, o'ch plegid chwi:  
O Affrica fe'n dygwyd,  
Mewn modd lladradaid gwÿs,  
I godi pethau melys  
Eu blas i blesio'r blys.

Pan fo'ch yn gweled siwgr,  
O! cofiwch fel y cawd  
Trwy lafur annaturiol  
Cystuddiol caethion tlawd:  
Os yw yn felys gennych,  
Bu'n chwerw dost i ni:  
Yn sydyn yr arswydech  
Pe clywech chwi ein cri.

Yn dilyn ceir yn y gerdd yr elfennau hynny sydd mor gyfarwydd yng ngerddi gwrthgaethwasaid y cyfnod yn gyffredinol – y pwyslais fod pobl ddu a gwyn 'o'r un gwaed' ac yn blant i'r un Tad nefol; y rhwygo ar yr uned deuluaid a ddeuai i ran y caethion; erchylltra'r fordaith o Affrica, a'r driniaeth farbaraidd 'o flaen y curwyr cïaid' a oedd yn disgwyl y rhai a gyrhaeddai ben y daith.



**Morgan John Rhys**  
(1760—1804)

Yna, yn y pedwar pennill olaf ceir apêl i'r 'Brutaniaid' – sydd (meddid) yn 'rhai o wrol fryd / I amddiffyn achos rhydd-did / Trwy amryw barthau'r byd' – i fynnu 'driniaeth well / I'r lluoedd sydd yn gaethion / Yn eich ynysoedd pell', a'u gwaredu o'u 'cyflwr caeth'. Ac o ddangos tosturi, ac ymwrthod â 'melusderau / Sy wedi costi i ni / Och'neidiau trymion filoedd, / Diferion gwaed heb [ri]', bydd trigolion Prydain yn dangos fod 'teimlad dynol gennych / 'R un modd â *dynion du*'.

Fel y pamffledyn, mae'r gerdd hon yn llifo'n rhwydd ac yn effeithiol ei hergydion, a rhyngddynt gwnaeth y ddau gyhoeddiad gyfraniad pwysig i'r ymgyrch yng Nghymru ac yn y Gymraeg yn erbyn y fasnach mewn caethion. Ac mae'n werth pwysleisio hefyd y cafwyd sawl cyfraniad pwysig arall gan Morgan John Rhys i'r ymgyrch honno, pe bawn ond yn nodi cynnwys ei gylchgrawn arloesol, *Y Cylchgrawn Cymraeg* (1793–94), a rhai o'i emynau, megis yr un sy'n sôn yn filenaraidd am y 'wawr yn torri draw' a'r dydd yn agosáu pan fydd 'gorthrymwyr byd [yn] crynu i gyd':

Mae prynu a gwerthu dyn  
Yn awr bron dod i ben;  
Ni waeth pwy liw neu lun  
Fo dynion is y nen:  
Maent oll yn wrthrych cariad rhad,  
Maent oll yn perthyn i'r un Tad.

Tua'r un adeg ag y cododd y mudiad i ddileu'r fasnach mewn caethion yn niwedd y 18fed ganrif, fe gododd mudiad cenhadol Protestannaidd grymus ym Mhrydain, ac roedd y ddau yn rhan o'r un symudiad i raddau helaeth, oherwydd Cristnogion efengylaidd oedd asgwrn cefn y ddau fudiad. Y duedd yn aml yn ein dyddiau ni yw portreadu cenhadon Cristnogol fel rhai yn gweithio law yn llaw â milwyr a masnachwyr mewn prosiect 'imperialaidd', a chanddynt Feibl yn y naill law, gwn yn y llall, ac arian yn eu pocedi. Gwaetha'r modd, fe gafwyd rhai enghreifftiau o ymddygiad o'r fath, mae'n wir, ond yn gyffredinol bu'r cenhadon yn ddraenen yn ystlys masnachwyr, milwyr a chaethfeistri fel ei gilydd; ac nid oes enghraifft well o hynny na Jamaica, fel y gwelwn y tro nesaf.

(*I'w barhau*)